

УДК: 347.73 (4-6 ЄС) (075.8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.49>

ПОДАТКОВО-ПРАВОВИЙ ВИМІР УСТАНОВЧИХ ДОГОВОРІВ ЄС

Вдовічен В.А.,

*джоктор юридичних наук,
професор кафедри публічного права,
декан юридичного факультету,
Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0002-0819-9435*

Вдовічена Л.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0002-2184-0119*

Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І. Податково-правовий вимір установчих договорів ЄС.

В статті проведено дослідження правової природи та змісту установчих договорів ЄС в ракурсі їхнього впливу на регулювання податкових правовідносин. Маючи характер міжнародно-правових актів, установчі договори ЄС виникають у результаті договірної процедури і спрямовані на створення Європейських співтовариств і самого Європейського союзу з відповідними функціями і завданнями. І як наслідок, такі договори формують правову основу для функціонування всієї структури ЄС, створюють міжнародний договірний механізм інтеграції для майбутніх учасників, який здійснюється в межах останнього. Ця функціональна система представляє собою сукупність міжнародних угод, за допомогою яких спрямовується розвиток інтеграційних процесів для всього об'єднання.

В ракурсі демонстрації податково-правового виміру установчих договорів ЄС, ми виділяємо розуміння установчих договорів ЄС в трьох аспектах, які у своїй сукупності позначатимуть їх як результат системної дії особливих правових та суспільних факторів, що впливають на характер, корисність та доцільність регулювання податкових правовідносин в межах ЄС.

По-перше, установчий договір як власне первинний акт податкового права ЄС виражається в тому, що правові норми, закріплені в установчих договорах, утворюють конститутивну основу – фундаментальну правову базу, основу правового порядку Європейського Союзу – це первинне право, яке можна порівнювати та прирівнювати до національних конституційних положень. Норми первинного права безпосередньо породжують права та обов'язки як у держав-членів, так і приватних осіб (фізичних та юридичних)

цих держав, і в податковій сфері ця тенденція теж не є виключенням. На сьогодні, функціонування правового порядку Європейського Союзу здійснюється на основі Лісабонського договору, який включає Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу, і які демонструють первинні основи податково-правового регулювання: ключовою особливістю регулювання податків виступає фундаментальний принцип гармонізації податкового законодавства держав-членів ЄС, що реалізується в процесі створення і використання різноманітних правових форм (правових актів), в яких закріплюються норми інтеграційного права, створювані правовими інституціями ЄС.

По-друге, установчий договір як акт визначення та встановлення вторинних актів податкового права виражається у тому, що положення Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, які мають відношення та визначають основи податкового регулювання в межах ЄС носять як правостановчий, так і правореалізаційний характер. Саме тому, податково-правовий вимір установчих договорів ЄС можна розглядати і як нормотворчу константу положень, що визначає специфіку правових актів, які передбачаються установчими договорами, їх правова природа та особливості прийняття; так і правозастосовчу константу положень, що регулює питання гармонізації законодавства щодо оподаткування, наближення законів в цій сфері та інші положення, які можуть мати відношення до оподаткування.

По-третє, власне змістовне наповнення установчого договору податково-правовими елементами пов'язується із тим, що податкове регулювання ЄС спрямоване на безперервну роботу єдиного ринку, тому закріплені правові норми

переважно мають відношення до непрямого оподаткування (податок на додану вартість, акцизи, імпорتنі збори, енергетичні та інші екологічні податки). Однак, положення податкового права ЄС обмежують суверенні податкові права держав-членів ЄС у сфері прямого оподаткування переважно у випадку, коли об'єкт або суб'єкт оподаткування має зв'язок з двома або більше державами-членами ЄС.

Ключові слова: податкове право, податки, податковий суверенітет, Європейський Союз, установчий договір ЄС, первинне законодавство, джерело права.

Vdovichen V., Vdovichena L. Tax-legal dimension of the EU founding treaties.

In this article, the author examines the legal nature and content of the EU founding treaties in the part of their impact on the regulation of tax relations. Having the nature of international legal acts, the EU founding treaties emerge as a result of the treaty process. They are aimed at establishing the European Communities and the European Union itself with the relevant functions and tasks. As a result, these treaties form the legal basis for the functioning of the entire EU structure. They also create an international treaty-based integration mechanism for future members, which is carried out within the framework of the latter. This functional system is a set of international agreements that guide the development of integration processes for the entire association.

In the context of demonstrating the tax-legal dimension of the EU founding treaties, we distinguish the understanding of the EU founding treaties in three aspects. Taken together, they will be defined as the result of the systemic action of specific legal and social factors that influence the nature, usefulness and appropriateness of the regulation of tax relations within the EU.

Firstly, the founding treaty as the primary act of EU tax law itself is expressed in the fact that the legal norms enshrined in the founding treaties form the constitutional basis - the fundamental legal framework, the basis of the legal order of the European Union. It is a primary law that can be compared and equated with national constitutional provisions. The rules of primary law directly give rise to rights and obligations of both Member States and individuals (natural and legal) of these states, and this trend is no exception in the tax area. Today, the functioning of the legal order of the European Union is based on the Lisbon Treaty, which includes the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. They demonstrate the primary foundations of tax and legal regulation: the key feature of tax regulation is the fundamental principle of harmonisation of tax legislation of the EU Member

States. This is implemented in the process of creating and using various legal forms (legal acts) that enshrine the rules of tax integration law created by EU legal institutions.

Secondly, the founding treaty is an act of defining and establishing secondary acts of tax law. And this is reflected in the fact that the provisions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, which relate to and define the basis of tax regulation within the EU, are both law-making and law-implementing. Thus, the tax-legal dimension of the EU founding treaties can be considered both as a rule-making constant of provisions that determine the specifics of legal acts envisaged by the founding treaties, their legal nature and peculiarities of adoption. Moreover, as a law enforcement constant of provisions regulating the harmonisation of taxation legislation, approximation of laws in this area and other provisions that may be relevant to taxation.

Thirdly, the actual content of the founding treaty with tax-legal elements. This is because EU tax regulation is aimed at the continuous operation of the single market. Therefore, the enshrined legal provisions are mainly related to indirect taxation (value added tax, excise duties, import duties, energy and other environmental taxes). However, the provisions of EU tax law limit the sovereign taxation rights of EU Member States in the area of direct taxation mainly when the object or subject of taxation has a connection with two or more EU Member States.

Key words: tax law, taxes, tax sovereignty, European Union, EU founding treaty, primary legislation, source of law.

Постановка проблеми. Установчі договори, які будучи за своєю природою і характером міжнародно-правовими актами, виникають у результаті договірної процедури і спрямовані на створення Європейських співтовариств і самого Європейського союзу з відповідними цілями і завданнями [1]. Звичайно, що формування європейських співтовариств і розвиток європейського права, в тому числі і європейського податкового права, відбувалися одночасно. Розвиток інтеграційного процесу супроводжувався активізацією нормотворення і його правовим впорядкуванням. Тому, юридичною основою європейського будівництва були насамперед міжнародні установчі договори і нормативні правові акти спільнот. Установчі договори, що формують правову основу для функціонування всієї структури ЄС, створюють міжнародний договірний механізм інтеграції, який здійснюється в межах останнього, що являє собою систему міжнародних угод, за допомогою яких спрямовується розвиток інтеграційних процесів у цьому об'єднанні. Такі акти посідають найвище іє-

рархічне місце серед інших актів-джерел, через це всі інші акти мають підпорядковуватися цим джерелам і не суперечити їм [2, с. 31]. В ракурсі демонстрації податково-правового виміру установчих договорів ЄС, ми виділяємо установчі договори ЄС в трьох аспектах, які у своїй сукупності демонструватимуть їх як результат системної дії особливих правових та суспільних факторів, що впливають на характер, корисність та доцільність регулювання податкових правовідносин в межах ЄС [3]: 1) установчий договір як власне первинний акт податкового права ЄС; 2) установчий договір як акт визначення та встановлення вторинних актів податкового права; 3) власне змістовне наповнення установчого договору податково-правовими елементами. Означені аспекти мають не лише теоретичне, але й практико-прикладне значення, їх врахування у вітчизняній законотворчій діяльності сприятиме підвищенню загального рівня ефективності правових актів України.

Ступінь наукової розробки дослідження. В науковій літературі дослідження проблем відображення основ податкового права в установчих договорах ЄС особливо актуалізувалося в період реформування (переформатування) Європейського Союзу. Беззаперечно, що вагомий вклад до висвітлення даної проблеми зробили як зарубіжні вчені: Везеріл С., Яаскінен Н., Гельмінен М., Вольфганг Ш., Хаслехнера В., Траверси Е., Гея Й., Качоровська-Ірланд А., Шудоцький Р.Т., Борія П.Т., Томашек М., Шмейкал В. та інші; так і вітчизняні вчені, зокрема: Марчук М.І., Анакіна Т.М., Бесчастний В.М., Смирнова К.В., Сухицька Н.В., Подольська А., Кістанова Я.М., Отенко П.В., Михайлова О.С., Присяжна Л., Яковюк І., Форманюк В. та інші. Однак, комплексного дослідження, яке б демонструвало структурований підхід до аналізу та розуміння особливостей прямого та опосередкованого включення норм податкового права в установчих договорах ЄС немає, а запропоновані науковцями визначення та оцінки є достатньо різноманітним і носять дискусійний характер.

Метою статті є дослідження установчих договорів ЄС в ракурсі можливого їхнього впливу на регулювання податкових правовідносин.

Вклад основного матеріалу. Змістовною особливістю актів права Європейського союзу є особливий, диференційований порядок їх ухвалення і набуття чинності, а також включення (імплементація) норм, що містяться в них, у внутрішнє національне право держав-членів Євросоюзу – такий порядок обумовлений тим, що у них різна юридична природа, характер, роль і призначення. Основними джерелами первинного права є установчі договори, на базі яких засновано Європейський Союз – мають конститутивний характер і виступають основним інструментом

правового регулювання суспільних відносин, що виникають у міжнародній спільноті, в тому числі і в податковій сфері; установчі договори стали підґрунтям процесу західноєвропейської інтеграції, враховуючи аспекти податкового спрямування; закріплюють інституційну базу функціонування Європейського Союзу та встановлюють основні стандарти та правила співпраці між країнами-членами, які володіють безумовним податковим суверенітетом. Первинне законодавство насамперед охоплює установчі договори про створення трьох Європейських Співтовариств: Паризький договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (1951 р.), Римський договір про створення Європейського об'єднання з атомної енергії (1957 р.) та Римський договір про створення Європейського Економічного Співтовариства (1957 р.), який Лісабонським Договором (2007 р.) було замінено на Договір про функціонування Європейського Союзу. Дані договори визначили основні засади, інституційну систему, її компетенцію, форми та методи діяльності співтовариств, і тим самим склали основу як матеріального, так і процесуального права в межах цих об'єднань. До первинного законодавства також відносяться Конвенція про деякі спільні для Європейських Співтовариств інститути (1957 р.), Договір про Об'єднання (злиття) (1965 р.), Акти вступу держав-членів до ЄС, Бюджетні угоди (1970 р., 1975 р.), Єдиний Європейський Акт (1986 р.), Договір про Європейський Союз (Маастрихтський Договір) (1992 р.), Договір про внесення змін у Договір про Європейський Союз, Договір про створення Європейського Співтовариства та деякі зв'язані з ними акти (Амстердамський Договір) (1997 р.), Ніццький Договір (2001 р.), Договір про Реформи (Лісабонський Договір) (2007 р.). Ці установчі документи з додатками, протоколами, деклараціями та іншими супровідними актами встановлюють основи правопорядку Європейського Союзу, носять загальнообов'язковий характер, мають пряму дію і вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів.

Розглядаючи *установчий договір ЄС як власне первинний акт податкового права ЄС*, варто зауважити, що правові норми, закріплені в установчих договорах, утворюють конститутивну основу – фундаментальну правову базу, основу правового порядку Європейського Союзу – це первинне право, яке можна порівнювати та прирівнювати до національних конституційних положень. Норми первинного права безпосередньо породжують права та обов'язки як у держав-членів, так і приватних осіб (фізичних та юридичних) цих держав. Визначальною характеристикою вищого рівня ієрархії є те, що це документи основоположного, установчого характеру. У них встановлюються цілі, завдання, організаційна структура,

обсяги повноважень основних органів, порядок їх формування, взаємодії тощо. Інакше кажучи – акти вищого рівня регулюють основні питання, пов'язані з ефективним функціонуванням Європейського Союзу. Нерідко в літературі можна зустріти порівняння таких актів із роллю Конституції у національному праві. І взагалі, питання конститутивності установчих договорів доволі часто актуалізується, коли мова заходить про їх правову природу, про їх вплив на суверенітет держав-членів ЄС, в тому числі і на податковий суверенітет. Так, установчі договори створюють найважливішу групу джерел права Євросоюзу. І, як відзначає К.В. Смирнова, що інтеграційне право Суду ЄС характеризує як таке, що впливає з «автономного джерела» (рішення Суду ЄС у справі 6/64 *Costa v. ENEL* [4]) ... Зазначену позицію Суду ЄС слід розглядати в загальному контексті «автономних» теорій, представники яких вважають, що європейські співтовариства виникли на основі міжнародних договорів, які з часом змінили свою правову сутність і сьогодні виступають як «конституційні» акти [5, с. 54]. Конституційний характер установчих договорів, розглядаючи з погляду встановлення інтеграційних цілей та принципів, системи компетенції європейських співтовариств та Євросоюзу, їхньої інституційної структури не викликає сумнівів. Крім того, варто враховувати і той факт, що держава, яка приєднується до Союзу, повинна створити внутрішні конституційні умови для членства в ЄС, тобто забезпечити передачу повноважень, що впливають з Договору про приєднання, на рівні внутрішнього законодавства – на рівні внутрішнього конституційного права. Це може вимагати внесення змін до Конституції або застосування процедури делегування положень існуючої Конституції. Держава може також намагатися врегулювати внутрішню дію права ЄС [6, с. 216]. Але, з іншої сторони – міжнародна правосуб'єктність Європейських Співтовариств має похідний характер, а правоздатність їх, хоча й охоплює значне коло питань, однак усе ж таки обмежена. Особливо суттєвим є той факт, що встановлення/зміна правових основ діяльності Євросоюзу залишається прерогативою держав-членів. Отже, все ж таки, не слід ототожнювати установчі договори з національними конституціями або шукати в них атрибути суверенітету. Установчі договори та наступний їхній розвиток на основі права Євросоюзу створюють нову форму реалізації державної влади. У такому сенсі ці договори трансформувалися в документ конституційного значення [5, с. 54]. Але, у будь-якому разі, очевидним є той факт, що установчі договори складають вищий рівень ієрархії та є нормативною основою Європейського Союзу.

Оскільки, на сьогодні визначення та функціонування правового порядку Європейського

Союзу здійснюється на основі Лісабонського договору, який включає Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу, тому вважаємо за доцільно зосередити на них увагу як установчих договорах, які демонструють первинні основи податково-правового регулювання. Адже, ключовою особливістю регулювання податків виступає фундаментальний принцип гармонізації податкового законодавства держав-членів ЄС, що реалізується в процесі створення і використання різноманітних правових форм (правових актів), в яких закріплюються норми інтеграційного права, створювані правовими інституціями ЄС.

Варто зауважити, що відповідно до Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) [7], зокрема Глави 4 «Капітал та платежі» Розділу IV «Вільний рух осіб, послуг та капіталу» та Глави 2 «Податкові положення» Розділу VII «Спільні правила конкуренції, оподаткування та наближення законодавства» [8] закладено ціннісні положення для гармонізаційних перетворень у сфері податкового права ЄС та національного податкового права держав-учасниць. Вказані положення дають можливість Європейському Парламенту та Раді шляхом прийняття директив (у спосіб загальної законодавчої процедури) встановлювати мінімальні правила та стандарти, які повинні враховувати розбіжності між правовими системами та податковими традиціями держав-членів ЄС.

Установчий договір як акт визначення та встановлення вторинних актів податкового права виражається у тому, що положення Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, які мають відношення та визначають основи податкового регулювання в межах ЄС носять як правостановлюючий, так і правореалізаційний характер. Саме тому, податково-правовий вимір установчих договорів ЄС можна розглядати як: по-перше, нормотворчу константу положень, що визначає специфіку правових актів, які передбачаються установчими договорами, їх правова природа та особливості прийняття; по-друге, правозастосовчу константу положень, що регулює питання гармонізації законодавства щодо оподаткування, наближення законів в цій сфері та інші положення, які можуть мати відношення до оподаткування. Для виконання повноважень Союзу установи ухвалюють регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки – саме таке положення встановлено в статті 288 секції 1 «Правові акти союзу» глави 2 «Правові акти союзу, процедури ухвалення та інші положення». Дана стаття чітко визначає перелік правових актів Союзу, даючи їх визначення, зокрема [8]: регламент має загальне застосування. Він є

обов'язковим у повному обсязі та повинен прямо застосовуватися в усіх державах-членах; директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів; рішення є обов'язковим у повному обсязі. Якщо рішення визначає тих, кому воно адресовано, воно є обов'язковим лише для них; рекомендації та висновки не є зобов'язальними. Щодо процедурного характеру прийняття рекомендації, то стаття 292 ДФЄС здійснює уточнення характеру її прийняття, зокрема – ухвалення рекомендації Радою; необхідність пропозиції Комісії в тих випадках, коли Договори передбачають ухвалення актів за пропозицією Комісії; вимога одностайності Ради у тих сферах, де для ухвалення акту Союзу вимагається така одностайність; уточнення таких суб'єктів рекомендації як Комісія та Європейський центральний банк та їх повноваження ухвалювати рекомендації в окремих випадках, передбачених Договорами. Враховуючи, що положення правових актів ЄС загалом, і в частині оподаткування зокрема, які повинні бути належним чином імплементовані в національне законодавство держави-члена ЄС це забезпечуватиме їхнє однакове застосування – гармонізація на рівні ЄС. І якщо ми ведемо мову про сферу податків, то варто зауважити, що податкова політика Європейського Союзу включає два вектори – нормативне регулювання (скоріше його відсутність) прямого оподаткування, яке залишається виключною відповідальністю держав-членів; нормативне регулювання непрямого оподаткування, яке впливає на вільний рух товарів і свободу надання послуг на єдиному європейському ринку. Також варто врахувати і правила адміністративної співпраці, що забезпечують належне функціонування податкової системи [9]. З такої позиції дослідження видів правових актів, які закладено в Договорі про функціонування Європейського Союзу має беззаперечне значення, адже саме вони здійснюватимуть прямий вплив на податкове законодавство України, вимагають та потребуватимуть і надалі імплементатії нашою державою та, відповідно, створюватимуть основи гармонізації українського законодавства до стандартів ЄС.

Власне змістовне наповнення установчого договору податково-правовими елементами пов'язується із тим, що кожна держава-член ЄС реалізує свої податкові повноваження через національне податкове законодавство, а також вирішує, які критерії визначають сферу прямого оподаткування у цій державі. Держави-члени ЄС можуть, наприклад, прийняти рішення про застосування принципу територіальності для цілей оподаткування прибутку і оподаткування нерезидентів лише доходами з джерел у відпо-

відній країні. Однак, маючи членство в ЄС, такі держави повинні здійснювати свої податкові повноваження відповідно до своїх зобов'язань за установчими договорами та законодавчими положеннями, прийнятими на основі таких договорів. І відповідно до статей 4 та 5 Договору про заснування Європейського Союзу, Європейський Союз діє лише в межах повноважень, наданих йому державами-членами в установчих договорах для досягнення цілей, викладених у них [10]. Всі інші повноваження належать державам-членам ЄС. Ця сфера компетенції відповідає принципу законності та принципу правової визначеності. Установчі договори прямо не надають Європейському Союзу повноважень щодо прямих податків. Однак, загальна компетенція Європейського Союзу на основі установчих договорів є досить широкою. Зокрема, відповідно до статті 352 Договору про функціонування Європейського Союзу, Рада може вживати будь-яких заходів, які є необхідними для досягнення цілей ЄС у сфері функціонування спільного ринку. Ця загальна компетенція не виключає оподаткування. Отож, враховуючи, що право ЄС складається з установчих договорів (ДФЄС і ДФЄС) та правових положень, що ґрунтуються на законодавчих повноваженнях, делегованих Європейському союзу, частина положень права ЄС, яка може мати вплив на податки, часто відзначається як податкове право ЄС [11]. Також відмітимо, що податкове регулювання ЄС в першу чергу спрямоване на безперервну роботу єдиного ринку, тому закріплені правові норми здебільшого мають відношення до непрямого оподаткування (податок на додану вартість, акцизи, імпорتنі збори, енергетичні та інші екологічні податки). А щодо врегулювання відносин прямого оподаткування, для прикладу, податку на прибуток підприємств, нормативні акти зосереджені на заходах, пов'язаних з реалізацією принципів єдиного ринку, а податок на доходи фізичних осіб, у свою чергу, як такий не підпадає під дію положень ЄС та базується на прецедентному праві Суду ЄС [12, с. 57]. Положення податкового права ЄС обмежують суверенні податкові права держав-членів ЄС у сфері прямого оподаткування переважно у випадку, коли об'єкт або суб'єкт оподаткування має зв'язок з двома або більше державами-членами ЄС (для прикладу, принцип вільного руху капіталу, закріплений у статті 63 Договору про заснування Європейського Союзу є актуальним і тоді, коли інша держава не є державою-членом ЄС). Іноді науковці висувають думку, що Європейський Союз не має повноважень приймати закони у сфері оподаткування (принаймні у сфері прямого оподаткування). Це вірно лише тому, що Європейський Союз не стягує власні податки. Тим не менш, як справедливо відзначають нау-

ковці, він (Європейський Союз) уповноважений багатьма способами втручатися в законодавство держав-членів [13].

Висновки. Враховуючи намір України приєднатися до Європейського Союзу, важливо зауважити, що стратегічне зближення законодавства України з правом Європейського Союзу потребує ретельного аналізу актів права цієї міжнародної спільноти та врахування тенденцій розвитку під час адаптації уже наявного правового регулювання та розроблення нових національних нормативно-правових актів. Між механізмом оподаткування в Європейському Союзі та податковими правопорядками держав-членів ЄС існує тісний кореляційний взаємозв'язок, зокрема податковий правопорядок ЄС реєструє від держав-членів правові концепції і принципи оподаткування, юридичні конструкції податків (акцентуючи увагу, в першу чергу, на непрямому оподаткуванні), – і таким чином, акти податкового права ЄС набувають конститутивних особливостей, які обумовлюють, визначають та закріплюють їхнє місце в загальному правопорядку ЄС. Правова природа установчих договорів ЄС з позицій ціннісної компоненти демонструє їх як результат системної взаємодії особливих правових та суспільних факторів, що впливають на характер, спосіб та доцільність регулювання податкових правовідносин в межах ЄС. Податково-правові норми, які закріплені прямо та опосередковано в установчих договорах, утворюють конститутивну основу – фундаментальну правову базу, основу податково-правового порядку Європейського Союзу – це первинне право, яке можна порівнювати та прирівнювати до національних конституційних положень; вони безпосередньо породжують права та обов'язки як у держав-членів, так і приватних осіб (фізичних та юридичних) цих держав; характеризуються вищим рівнем ієрархії; встановлюють цілі, завдання, організаційну структуру, обсяги повноважень основних органів, порядок їх формування, взаємодії – регулюють основні питання, пов'язані з ефективним функціонуванням Європейського Союзу, в тому числі і у сфері оподаткування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Weatherill S. Law and integration in the European Union. Oxford, 1995; The Politics of European Treaty Reform / Ed. by Y. Edwards, A. Pypers. L., 1997; European integration after Amsterdam: Institutional Dynamics and Prospects Democracy / Ed. by K. Neunreither, A. Wuner. Oxford, 2000.
- Кістанова Я.М. До питання про джерела митного права Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 200–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_71_33. С. 31
- Вдовічена Л. Джерела податкового права ЄС як цінність (розділ 5). Податкове право Європейського Союзу як цінність : колективна монографія / Р.О. Гаврилюк, П.С. Пацурківський, В.В. Хохуляк та ін.; за ред. проф. Гаврилюк Р.О. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2024. С. 526–602
- Judgment of the Court of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Italy. Case 6/64. Case 6/64, Costa v. ENEL [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.
- Смирнова К.В. Джерела права Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2005.
- Jääskinen N. Constitutions in the European Union – Some Questions of Conflict and Convergence. *ERA Forum* 12 (Suppl 1), 205–218 (2011). URL: <https://doi.org/10.1007/s12027-011-0197-9>.
- Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 30.03.2010. 2010 р., С. 83, стор. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
- Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.
- Присяжна Л. Податкові зміни, що необхідні Україні для вступу в ЄС. *Податки. Liga zakon*. URL: https://biz.ligazakon.net/news/212565_podatkov-zmni-shcho-neobkhdn-ukrandlya-vstupu-v-s.
- Consolidated version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. Current consolidated version: 01/03/2020. С 202. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/oj.
- Helminen M. EU Tax Law - Direct Taxation. 2022 edition. *IBFD*. 2022. 612p. URL: https://www.ibfd.org/sites/default/files/2022-09/20_007_-eu_tax_law_direct_taxation_2022_proof_1.pdf.
- Podolska A. Tax law of the european union: tax policy priorities. *European Political and Law Discourse*. Volume 10. Issue 3. 2023. P. 56–62.
- Schön Wolfgang. EU Tax Law: An Introduction (August 5, 2019). *Working Paper of the Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance*. 2019. № 12. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3432273>.